

**“UZLUKSIZ TA’LIM TIZIMIDA O’QUVCHI-YOSHLARDA
TOLERANTLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK
MODELI: NAZARIY ASOSLAR VA AMALIY MEKANIZMLARI”**

Magistrant: Xurboyeva Irodabonu Shokirjon qizi

*Ilmiy rahbar: pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori, v.b. professor*

Komilova Xurshida Toxirovna

Annotatsiya. Ushbu maqola globallashuv sharoitida O'zbekistonda barqaror, gumanistik va adolatli jamiyatni shakllantirish uchun zarur bo'lgan tolerantlik madaniyatini o'quvchi-yoshlarda shakllantirishning pedagogik asoslari va amaliy mexanizmlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda uzluksiz ta'limning (maktabgacha ta'limdan oliy ta'limgacha) integrativ imkoniyatlaridan foydalangan holda, tolerantlikni shaxsning kognitiv, affektiv-qadriyatli va praksik (xulq-atvor) komponentlari o'zaro uyg'unlikda rivojlantiruvchi struktural-funksional model ishlab chiqilgan. Modelni amaliyotga tatbiq etish orqali madaniyatlararo muloqotga tayyor, o'zgalarni hurmat qiluvchi va konstruktiv hamkorlikka qodir shaxsni shakllantirishning samarali yo'llari ilmiy asoslangan.

Kalit so'zlar: Tolerantlik madaniyati, uzluksiz ta'lim, pedagogik model, inklyuzivlik, madaniyatlararo muloqot, pedagogik shartlar, yoshlar tarbiyasi.

Kirish. Bugungi kunda dunyoda kechayotgan siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlar shaxsda bag'rikenglik (tolerantlik), o'zgalarga nisbatan hurmat va tushunish kabi fazilatlarining naqadar muhimligini ko'rsatmoqda. O'zbekiston kabi ko'p millatli va konfessional (e'tiqodiy) rang-barang davlatda yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligida tarbiyalash, ularda ekstremizm, ksenofobiya va radikalizmga qarshi immunitetni shakllantirish uzluksiz ta'lim tizimining asosiy strategik vazifasidir.

Uzluksiz ta'lim tizimi (maktabgacha ta'lim, maktab, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim) o'quvchining shaxsiyati shakllanishining barcha bosqichlarini qamrab olganligi bois, tolerantlikni shakllantirish uzluksiz, bosqichma-bosqich va maqsadga yo'naltirilgan tarzda amalga oshirilishi lozim. Mavzuning nazariy dolzarbligi – tolerantlik madaniyatini shaxsiy sifat sifatida emas, balki tizimli pedagogik model asosida shakllantirishning ilmiy asosini yaratishda namoyon bo'ladi. Amaliy dolzarbligi – ta'lim amaliyotiga tatbiq etilishi mumkin bo'lgan samarali metodik mexanizmlarni ishlab chiqish bilan belgilanadi.

Nazariy asoslar va adabiyotlar tahlili. "Tolerantlik madaniyati" tushunchasining mohiyati. Falsafiy adabiyotlarda tolerantlik asosan o'zgalarning

dunyoqarashi, e'tiqodi va turmush tarzini hurmat qilish sifatida talqin etilsa, pedagogik adabiyotlarda bu tushuncha yanada kengayadi.

Tolerantlik madaniyati – shaxsning o'zgalalar bilan o'zaro munosabatlarda kamsitish va diskriminatsiyaga yo'l qo'ymaydigan, emotsional nazoratga asoslangan, insonparvarlik tamoyillari bilan sug'orilgan va konstruktiv xulq-atvorni namoyon etuvchi integrativ shaxsiy fazilatidir.

Bu madaniyat uch asosiy komponentni o'z ichiga oladi:

1. Kognitiv komponent: Tolerantlik haqida bilimlar, madaniyatlararo farqlar, stereotiplarning mohiyatini anglash.

2. Affektiv-qadriyatli komponent: Empatiya, o'zgalarga hamdardlik, hurmat, bag'rikenglikni shaxsiy qadriyat sifatida qabul qilish.

3. Praksik (Xulq-atvor) komponent: Konfliksiz muloqotga kirish, murosaga erishish, samarali hamkorlik qobiliyati.

Uzluksiz ta'limning tolerantlikni shakllantirishdagi o'rni

Uzluksiz ta'limning har bir bosqichi tolerantlikni shakllantirishga o'ziga xos hissa qo'shadi:

- Maktabgacha ta'lim: Empatiyaga asoslangan dastlabki ko'nikmalar, "mening va boshqalarning" tushunchasini shakllantirish.

- Umumiy o'rta ta'lim: Milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida dunyoqarashni kengaytirish, turli fanlar orqali madaniyatlar xilma-xilligini o'rganish.

- Oliy ta'lim: Kasbiy tolerantlikni rivojlantirish, madaniyatlararo professional muloqotga tayyorlash, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish.

Tadqiqotning markaziy qismi sifatida tolerantlik madaniyatini uzluksiz ta'lim tizimida shakllantirishning struktural-funksional modeli taklif etiladi. Model quyidagi asosiy bloklarni o'z ichiga oladi:

Maqsadli blok

Bosh maqsad: Milliy o'zlikni anglagan holda, global miqyosda konstruktiv muloqotga kirishishga qodir tolerant shaxsni tarbiyalash.

Mazmunli blok (Pedagogik shartlar)

Mazmunli blok tolerantlik madaniyatini shakllantirishning asosiy pedagogik shartlarini belgilaydi:

1. Integratsiya: Tolerantlik g'oyalarini barcha o'quv fanlari va darsdan tashqari faoliyatga singdirish.

2. Subyekt-subyekt munosabati: O'qituvchi va o'quvchining teng sheriklikka asoslangan, o'zaro hurmat ruhidagi munosabatini o'rnatish.

3. Ko'p madaniyatli ta'lim muhitini yaratish: Ta'lim muassasasida barcha millat va e'tiqod vakillari uchun xavfsiz va inklyuziv iqlimni ta'minlash.

Texnologik blok (amaliy mexanizmlar)

Bu blokda modelni amaliyotga tatbiq etishning asosiy metodlari va mexanizmlari keltiriladi:

Mexanizm (Metod)	Uzluksiz Ta'limdagi O'rni	Shakllantiriladigan Komponent
Case-study (Vaziyat tahlili)	Oliy va o'rta ta'lim	Kognitiv va Praksik
Empatiya treninglari	Barcha bosqichlar	Affektiv-qadriyatli
Loyihaviy ta'lim ("Xalqlar do'stligi loyihasi")	Umumta'lim maktablari	Praksik va Kognitiv
Madaniyatlararo munozara va debatlar	Oliy ta'lim	Kognitiv va Affektiv

Natijalar (Diagnostik) blok

Modelning samaradorligi quyidagi mezonlar asosida baholanadi:

-Daraxt: Tolerantlikni baholovchi test natijalarining ijobiy o'zgarishi.

-Qadriyatli ko'rsatkich: O'quvchilarning "o'zga" madaniyatlarga nisbatan ijobiy emotsional munosabatining shakllanishi.

-Xulq-atvor ko'rsatkichi: Konfliktli vaziyatlarni konstruktiv hal qilish qobiliyatining oshishi.

Amaliy mexanizmlarning eksperimental tahlili. Tadqiqot doirasida oliy ta'lim va umumta'lim maktablari o'rtasida pedagogik eksperiment o'tkazildi. Nazorat va Eksperimental guruhlar (EG) o'rtasidagi farq quyidagilarda namoyon bo'ldi:

1. EG da Interfaol Usullarning Qo'llanishi: EGda doimiy ravishda "Madaniyatlar mozaikasi" loyihasi va "Tolerantlik dilemmalari" kabi case-study'lar o'tkazildi.

2. Natijalar: Eksperimentdan so'ng EGda tolerantlik darajasining o'rtacha ko'rsatkichi Nazorat guruhiga nisbatan 15-20% yuqori ekanligi, ayniqsa, affektiv-qadriyatli va praksik komponentlar bo'yicha sezilarli o'sish kuzatilgani aniqlandi.

Bu natijalar ishlab chiqilgan pedagogik model va uning amaliy mexanizmlari o'quvchi-yoshlarda tolerantlik madaniyatini shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini isbotlaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchi-yoshlarda tolerantlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik modeli samarali bo'lishi uchun tizimli yondashuv va shaxslararo munosabatlarni hurmat qilish shartlari asosiy ustuvorlik bo'lishi shart.

Amaliy tavsiyalar:

1. Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak pedagoglar uchun "Bag'rikenglik pedagogikasi" maxsus kursini joriy etish.

2. Barcha ta'lim bosqichlarining o'quv reja va dasturlariga madaniyatlararo muloqotga oid modullar kiritish.

3. Ta'lim muassasalarida doimiy ravishda millatlararo va madaniyatlararo bayramlar, forumlar va festivallar o'tkazish amaliyotini kengaytirish.

Bu modelni amaliyotga tatbiq etish O'zbekiston yoshlarining xalqaro ta'lim makoniga integratsiyalashuviga xizmat qiladi va ularda yangi O'zbekistonning Gumanistik va tolerantlik qadriyatlariga sodiq shaxsini shakllantirishga asos bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (references)

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va Prezident Asarlari

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2023. – 128 b.
2. O'zbekiston Respublikasining ***"Ta'lim to'g'risida"***gi Qonuni. (Yangi tahriri). 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli ***"O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"***gi Farmoni.
4. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
5. BMTning "Bag'rikenglik prinsiplari deklaratsiyasi" (UNESCO, 1995-yil 16-noyabr).

II. Nazariy va Metodik Adabiyotlar (O'zbekiston Olimlari)

6. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq.¹ – T.: O'qituvchi, 1992. – 160 b.
7. Ishmuhamedov, R. J. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – T.: Sano-standart, 2008. – 325 b.
8. Madraximova, M. S. Talabalarda millatlararo tolerantlikni shakllantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari. // Pedagogik mahorat. – 2022. – № 2. – B. 65-71.
9. Ochilov, M. Yangi pedagogik texnologiyalar: Nazariy va amaliy asoslari. – T.: O'qituvchi, 2000. – 236 b.
10. Tursunova, G. A. Uzluksiz ta'lim sharoitida shaxsning tolerantlik kompetensiyasini rivojlantirishning metodikasi. – T.: Fan va texnologiya, 2019. – 180 b.

III. Xorijiy Nazariy Manbalar (Psixologiya va Pedagogika)

11. Allport, G. W. The Nature of Prejudice.² – Cambridge, MA: Perseus Books, 1954. – 537 p.
12. Berry, J. W. Intercultural Relations in Plural Societies.³ In: *Multiculturalism and Intercultural Education*. – London: Routledge, 2015. – P. 11–24.
13. Асмолов, А. Г. Толерантность: Различные парадигмы анализа. // Век толерантности. – 2001. – № 1. – С. 13-24.

14. Байбородова, Л. В. Воспитание толерантности в поликультурной образовательной среде. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2223. – 210 с.
15. Ясвин, В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – М.: Смысл, 2001. – 365 с.

IV. Internet Manbalari

16. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining rasmiy veb-sayti. [URL: www.edu.uz] (Murojaat sanasi: 14.12.2025).
17. UNESCO. The Road towards Tolerance: The Role of Education. [URL: www.unesco.org] (Murojaat sanasi: 14.12.2025).